

ENRICO de LEONE, *L'Impero Ottomano nel primo periodo delle riforme (TANZİMAT)*, secondo fonti italiane [= İtalyan kaynaklarına göre Reformların birinci döneminde (Tanzimat) Osmanlı İmparatorluğu], Università di Cagliari, Pubbl. della Facoltà di Giurisprudenza, Milano, 1967, 8°, VII + 262 s.

Anadolu Selçukluları döneminden başlayarak Türk tarihinin yabancı kaynakları arasında, İtalyan şehir devletleri arşivlerindeki belgelerin ve Türkiye ile ilgili italyanca yayınların ilk sıralarda yer aldığı kuşkusuzdur. Cagliari Üniversitesi Hukuk Fakültesinde "Afrika - Asya ülkeleri Tarihi ve Kurumları" dersi öğretim üyesi Enrico de Leone, bu noktadan hareketle II. Mahmud'un tahta çıkışından *Islahat Fermanı*'na kadarki dönemde (1808-1856) Osmanlı İmparatorluğunun durumunu ele almış bulunmaktadır. Gerçekten de Leone'nin, *La Turquie et le Tanzimat* yazarı E. Engelhardt ile Lamartine ve Moltke gibi o dönemde Türkiye'de yaşamış kimi yabancıların anıları dışında tümüyle İtalyan kaynaklarından yararlandığı görülmektedir. Bunlar arasında da, Piemonte devlet arşivindeki belgelerle Piemonte'nin *İstanbul*'daki ve İmparatorluğun çeşitli yörelerindeki diplomatik görevlilerinin kendi hükümetlerine gönderdikleri raporlar başta gelmektedir. Ayrıca, Luigi Calligaris ve Giovanni Timoteo Calosso (Rüstem Bey) gibi II. Mahmud'un hizmetine girmiş olan italyan subaylarının anılarından aktarılan bilgiler de dikkati çekmektedir.

E. Leone, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğunu durumunu '5' Bölüm içerisinde incelemektedir: *Söz vermeler — II. Mahmud'un saltanatının ilk yılları — II. Mahmud ve Mehmed Ali — Avrupa'nın işe karışması — 1848'den Kırım Savaşı'na.*

Söz vermeler (Vaidler) başlığını taşıyan ilk bölüm (s. 1-12), bir Giriş niteliğindedir. E. L., Osmanlı İmparatorluğunda düzenleme hareketlerine girişen ilk padişahların III. Mustafa ve III. Selim olduğuna değinerek III. Mustafa'nın başlıca yardımcıları olan Comte de Bonneval (Kumbaracı Ahmed Paşa) ile Baron de Tot'un çalışmaları hakkında kısa bilgiler vermektedir. III. Selim'in yalnız askerlik alanını içeren bir düzenlemeye Yeniçerilerin karşı koyacaklarına inandığından imparatorluk yönetiminin her alanında geniş ve köklü bir "reform" yapmağı gerekli gördüğünü belirten yazar (7 vd.), böyle olduğu halde *Nizam-ı Cedid* girişiminin Padişahın önce tahtına sonra da hayatına mal olduğunu hatırlatmaktadır (s. 9).

Bu giriş bölümünde E. L., II. Mahmud dönemindeki olayları açıklayabilmek için Mehmed Ali Paşa'nın *Mısır*'da iktidarı ele geçişini ve *Sudan, Hicaz* bölgelerini de yönetimi altına alma girişimlerini özetlemek gerektiğini duymuş görünmektedir (10 vd.).

Kitabının II. Bölümünde, önce II. Mahmud'un başa geçtiği yıllarda İmparatorluğun genel durumuna değinen E. L., reform yapma kararıyla tahta oturan Padişah ile, ondan önce reformlara başlamış olan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı karşılaştırmakta ve M. Ali'nin durumunu, '2' yünden daha elverişli bul-

maktadır: *Mısır*'ın yüzölçümü bakımından küçük, nüfus yönünden de pek karışık bir ülke olmamasına karşılık Osmanlı İmparatorluğunun büyüklüğü ve kimi eyaletlerin merkezden kopmağa çalışmaları, öngörülen düzenlemeler için büyük bir engeldi. Bundan başka, Mehmed Ali, Joseph Sève (Süleyman Paşa) örneğinde olduğu gibi birçok yabancı subayı ordusunda rahatlıkla komutan olarak kullanabilirken, II. Mahmud ordu ve bürokrasideki üst - ast anlayışı nedeniyle yabancı uzman kullanmada çeşitli güçlüklerle karşılaşılıyordu (13 vd.).

Çağdaşlarının II. Mahmud hakkındaki görüşlerinin değişik ve çelişik olduğuna işaret eden E. L., 1824 de *İstanbul*'a gelen Piemonteli diplomat Ludovico Sauli, Padişah'ı, genç yaşta ölümüne neden olacak derecede içkiye düşkün "dengeşiz" biri olarak nitelerken, Osmanlı hizmetine giren bir başka italyanın, Luigi Calligaris'in anılarında şöyle dediğini belirtmektedir:

"Ben Sultan Mahmud'a son derece hayran idim. O zaman da, şimdi de kendisini devrimizin en cesur ve olağanüstü kişilerinden biri olarak kabul ediyorum. Ve ne şekilde olursa olsun O'na hizmet etmekten ve Avrupa'nın en büyük imparatorluğundaki reform hareketlerine katılmaktan gurur duyuyorum." (s. 14).

Kendisini yakından gören Avrupalı gözlemcilerin II. Mahmud'un fizik yapısı hakkında verdikleri bilgilerin bile birbirini tutmadığına dikkati çeken E. L., Lamartine'in Osmanlı Padişahını "boyu orta, yürüyüşü asil ve zarif, gözleri tatlı mavi" olarak anlatmasına karşılık, Calosso (Rüstem Bey)'un II. Mahmud'u "kara gözlü" bulduğunu söylemektedir (14 vd.).

Osmanlı İmparatorluğunda müslüman olmayan reayanın durumlarına, *Fener*'li rumların ve *Pera*'daki yabancılardan yaşayışlarına çok genel ölçüde değinen yazar (17-20), daha sonra Sardanya (Piemonte) Krallığı ile siyasal ve ekonomik ilişkilerin nasıl kurulduğu üzerinde durmaktadır. İki devlet arasındaki diplomatik görüşmeler 1815'te *Viyana*'da başlamış, Osmanlı İmparatorluğu ile bir ticaret anlaşması yapmak amacıyla bir Piemonte heyeti 23 Nisan 1817 de *İstanbul*'a gelmiştir. Ancak '6' yıl gibi uzun süren görüşmelerden sonra 25 Ekim 1823'te iki devlet arasında, biri ticaret, diğeri de gemi ulaşımına ilişkin iki anlaşma imzalanmıştır (25 vd.). Böylece Osmanlı limanları ile *Karadeniz*, Sardanya gemilerine açılırken 1824 baharında *İstanbul*'da bir Piemonte elçiliği de kurulmuştur.

E. L., bu arada Osmanlı İmparatorluğunda yerleşen ya da Osmanlı hizmetine giren italyanları belirtmektedir. Aslında yazarın yapıtı boyunca, siyasal sığınma, yerleşme ya da görev alma yollarıyla Osmanlı İmparatorluğunun sosyal ve ekonomik yaşamına karışan ve düzenleme hareketlerine katılan, dolayısıyla batı kavram ve değerlerinin yayılmasına yardım eden Avrupalıları ve özellikle italyanları sergilemeğe çalıştığı, italyanlar arasında da ağırlığı Sardanya uyruklulara verdiği göze çarpmaktadır.

E. L.,'nin belgelere dayanarak açıkladığına göre, XIX. yüzyıl başlarında *İstanbul*'daki italyanlar arasında Sardanya uyruklu olanların sayısı '600-700'ü buluyordu. Bunların bir kısmı *Cenova*lılar döneminde olduğu gibi *Galata*'daki dükkanlarında küçük ticaretle uğraşıyorlar, bir kısmı italyanlara ait yiyecek yapımcilerinde çalışıyorlardı. Küçük bir kesimi de şarap ticareti yapıyor, *Tekirdağ*'ından ya da *Anadolu*'nun diğer yerlerinden getirdikleri şarapları Osmanlı başkentindeki

yabancılara satıyorlardı. İçlerinde Giuseppe Daste gibi Osmanlı hizmetine giren kaptanlar ve Francesco Zeno gibi Türk donanmasına yiyecek veren büyük tüccarlar da vardı. Bununla birlikte asıl dikkate değer nokta, bu yıllarda Osmanlı başkentinde yerleşmiş olan italyan doktorların çokluğudur. Sayıları '15'i bulan bu hekimler, İmparatorlukta tıp eğitiminin unutulmuş olmasının doğurduğu boşlukla sürdürüyorlardı. Örneğin, 1825'e kadar *İstanbul*'da serbest uzman olarak çalışan Luigi Bicchi Vasallo, bu tarihte Erzurum Valisi Galip Paşa'nın hizmetine girmişti (21 vd.). Öte yandan, *Karadeniz*'e geçen italyan gemilerinin ve tüccarlarının artması karşısında bunların sağlık hizmetini görmek amacıyla Sardanya elçiliği *İstanbul*'da bir hastane bile açmıştı (s. 34). O dönemde *İstanbul*'daki italyanlar arasında Carlo Lombardi'nin 1816'larda başkentini ileri gelen ailelerinin çocuklarına italyanca, fransızca ve kaligrafi (kuşkusuz ki Latin alfabesine göre) verdiğinin bilinmesi de (s. 22) ilginç olsa gerektir.

İstanbul'dan sonra italyanların bir koloni oluşturacak kadar fazla oldukları ikinci merkez *İzmir* idi. E. L., nin naklettiğine bakılırsa, XIX. yüzyıl başlarında *İzmir*'deki '12.000' kadar hıristiyanın '1.000' den fazlası italyan, ya da italyan devletlerinin himayesine girmiş kimselerdi. Bunların büyük çoğunluğu dışalım ve dışatımla uğraşıyorlardı. İçlerinde '3' de hekim vardı. Verilen bilgilerden o dönemde *İzmir*'de yabancılardan oluşturduğu '14' üyeli bir *Bilim Akademisi* (*Accademia Scientifica*) ile şehir ileri gelenlerinin devam ettiği bir *Avrupa Kulübü* (*Circolo europeo*)'nün bulunduğunu da öğreniyoruz (s. 23).

Bununla birlikte İtalyanların büyük ölçüde Osmanlı ülkelerinde yerleşmelerinin, İtalya yarımadasındaki 1820-1821 Anayasa hareketlerinin bastırılmasından sonraki yıllara rastladığı görülmektedir. Vatanlarından ayrılmak zorunda kalan italyan subay, uzman ve aydınlarının çoğunluğu *İspanya*'ya ve *Güney Amerika*'ya sığınırken bir kısmı da doğu'ya yönelerek *Yunanistan*'a, *Mısır*'a ve Osmanlı İmparatorluğuna gelmişlerdi. *Yunanistan*'a gidenlerin çoğu Yunan bağımsızlık savaşında Türklere karşı savaşırken, *Mısır*'a gidenler doktor, eczacı, subay vb. olarak Mehmed Ali Paşa'nın hizmetine girmişlerdi. E. L.,nin kitabından açıkça ortaya çıkan önemli bir nokta, *Mısır*'da görev alan bu italyan uzmanlarının sayılarının sanıldığından fazla olması ve M. Ali'nin reform hareketlerinde Fransız uzmanlar ölçüsünde etkilerinin bulunmasıdır (44, 79 vd.). Bunların arasında, Vittorio Brunetti (Yusuf Ağa), Arghirio (İbrahim Ef.), Chiandi (Kasım Ağa) gibi müslümanlığı kabul edenler de olmuştu. Mısır ordusunun *Konya*'ya kadar ilerleyişine katılan bu italyanlardan savaşta ya da hastalıktan ölenler de vardı (90 vd.).

Ancak doğu ülkelerine sığınan italyanların büyük çoğunluğu Osmanlı hizmetine girmişlerdi. II. Mahmud'un yeni kurduğu ordunun yetiştirilmesi için Avrupalı subay ve uzmanlara gereksinme duyması, italyadan gelenlerin Osmanlı yönetiminde resmî görev almalarına ya da kendi mesleklerini sürdürmelerine olanak sağlamıştı.

E. L., 1820'den sonra Osmanlı ordusunda görev alan italyan subayları arasında, 1832 de *Hama*'da ölen Kont Bagliaca'nın, Serasker danışmanı olan Grasso'nun, '8' yıllık bir hizmetten sonra veba'dan ölen Yzb. Vincenzo Riva'nın,

Teğmen Righini'nin (51 vd.), 1829'da *İstanbul*'a gelip subay sınıfının yetiştirilmesiyle görevlendirilen Luigi Calligaris'in (s. 58) adlarını anmakta ve özellikle de Giovanni Timoteo Calosso (Rüstem Bey) üzerinde durmaktadır. Gerçekten de Calosso bu dönemde *Türkiye*'de görev alan italyan subaylarının en önde geleni olarak dikkati çekmektedir.

E. L.,'nin verdiği bilgilere göre, Napoleon'un Rusya seferine süvari subayı olarak katılmış olan Calosso, 1821 den sonra Piemonte'den ayrılmak zorunda kalınca birçok Avrupa ülkesini dolaşmış, 1826'da da Yunan ordusunda görev almıştı. Fakat "Biz onlar için savaşırken, bu usta halk *Mathena*'daki depolarda kendilerine emanet ettiğimiz mallarımızı yağmalıyorlardı" diye anılarında açıkça yakındığı yunanlıların kötü davranışlarını görünce, "Bu durum, hıristiyanlığın ahlâk yönünden zayıf ve kusurlu olan bu halkı hakkında bir fikir vererek *elenofil*'leri üzüntüye sürükleyebilir" kanaatiyle *Türkiye*'ye geçmeğe karar vermişti (s. 54). *İzmir* üzerinden *İstanbul*'a gelen Calosso, önce bazı gençlere özel binicilik dersleri vermeğe başlamış, 1827 ortalarında ise II. Mahmud tarafından süvari birliklerine başöğretmen atanmıştı. Müslüman olup Rüstem Ağa adını alan Calosso'ya başarılı hizmetleri nedeniyle ertesi yıl *Bey* unvanını veren II. Mahmud kendisini *Nişan-ı İftihar* ile de gönendirmişti (s. 57). Rüstem Bey ordudaki görevini 1832 *Hums* savaşı öncesine kadar sürdürmüştü. İbrahim Paşa komutasındaki Mısır kuvvetlerine karşı gönderilen Husrev Paşa'nın yanında *Konya*'ya kadar giden Rüstem Bey (Calosso), Türk Başkomutanı ile subaylarının yapılan önerileri dinlemediklerini öne sürerek *İstanbul*'a dönmüş ve durumu bir raporla II. Mahmud'a bildirmişti (86 vd.). Ordudaki danışmanlığı sona eren Rüstem Bey, 1839'a kadar binicilik öğretmenliği yapmıştı. Ancak Abdülmecid'in tahta çıkışının ilk günlerinde, 4 Temmuz 1839'daki bir geçit töreninde attan düşmesi, Osmanlı hizmetindeki resmî görevinin sonu olmuştu. Kendisine bağlanan '30.000' kuruşluk yıllık emekli ödeneğiyle 1843'e kadar *İstanbul*'da yaşayan Calosso Rüstem Bey, o yıl doğduğu *Torino*'ya dönmüştü (110 vd.).

Osmanlı ordusunda görev alan bu italyanların yanibaşında, Carbonaro adında Napolili bir avukatın 1824'lerde kamu hizmetlerinin düzenlenmesinde çalıştığını, fakat kötü hareketlerinden ötürü 1825'te tutuklanıp memleketine gönderildiğini öğreniyoruz (s. 59). Bunlardan başka E. L., bu dönemde *İstanbul*'da çalışan kimi italyan sanatçılarından da söz etmektedir. Serasker Husrev Paşa'nın isteği üzerine '3' yıl süreyle görev almayı kabul ederek 13 Aralık 1828'de *İstanbul*'a gelen Giuseppe Donizetti'nin 1831'de *Üsküdar*'da bir Müzik Okulu (*Mızıkai Hümayun*)'nu kurduğunu anımsatan yazar, Sardanya Konsolosluğunda görev alan ressamlardan Antonio Baratta'nın *İstanbul*'daki yerel giysilerle, Osmanlı ordusunun yeni üniformalarını gösteren bir albüm hazırlandığını, ayrıca *Nişan-ı İftihar*'ın biçiminin saptanmasında çalıştığını; 1827'de Osmanlı başkentine gelen Luigi Gobbi'nin ise Rüstem Bey'in aracılığı ile II. Mahmud'un bir portresini yaptığını ve 1829 sonlarında tamamlanan bu resmin Padişah tarafından Piemonte Kralı Carlo Felice'ye gönderildiğini (57 n. 93) de belirtmektedir.

II. Mahmud döneminin başlıca olaylarına değinen E. L., Tepedelenli Ali Paşa ve Yunan ayaklanmalarından söz ederken, Sardanya Dragomanı Chirico'nun mektuplarına dayanarak, daha çok bu olaylar sırasında bazı şiddet hare-

ketlerine başvurulduğunu belirtmekle yetinmektedir. Ayaklanmaya katılanlardan bazılarının idam edilmesi, isyan eden kasaba ve köylerden kimi kadın ve çocukların esir alınmaları, hatta “*Korint* kışağından başkent’e ‘20’ torba dolusu kesik kulak” gönderilmesi (39 vd.), hoş karşılanmayan davranışlar olsa bile bunların, ayaklanmaların yaptıklarına bir tepki olduğu unutulmamalıdır. Tepedelenli Ali Paşa’nın kesik başının 5 Şubat 1822 de Topkapı Sarayı iç kapısının (*Bâb-ı Hümayun*) önünde sergilenmesi ise (s. 40), bu olaya özgü olmayıp “ibret” alınmasını amaçlıyan bir geleneğin uygulanması idi.

Bundan sonra *Yeniçeri Ocağı*’nın kaldırılması üzerinde duran E. L., bu askeri düzene son vermek kararında olan II. Mahmud ile Yeniçeriler arasındaki son çatışmanın başlangıcını 1821’e kadar geri götürmenin mümkün olduğunu, o zaman sadrazamın değiştirilmesi isteğiyle ayaklanan Ocaklıları yatıştırabilmek için ‘1,5’ milyon akçe dağıtmak zorunda kalan padişahın, uzun ve sabırlı bir hazırlıktan sonra 1826 Haziranında darbeyi indirdiğini söylemektedir (45 vd.).

İstanbul’daki Sardanya elçisi Vincenzo Gropallo, 16 Haziran 1826 günlü mektubunda şöyle yazıyordu: “Padişah, bir Hatt-ı Şerifle Avrupa orduları gibi bir *Nizam-ı Cedid*’in (*Sekban-ı Cedid* olacak, Ş.T.) yeniden kurulmasını emretti. III. Selim’in hayatına mal olan bu karar, bu kez değişik biçimde ele alındı. *Yeniçeriler* bu yeni birliğe girip girmemekte serbest olacaklar, girmek istemeyenlere hayatları boyunca ulûfeleri verilecek.” (s. 47). Bununla birlikte daha ilk günlerde bu yeni düzenlemeye karşı çıkanlar olmuş ve muhalif bazı *Yeniçeriler* ile yüksek dereceden ‘4’ subay idam edilmişlerdi. 14 Haziran 1826 günü, yeni birlikten bir askerin Mısırlı bir uzman subay tarafından öldürülmesi ve katilin *Yeniçeri* ortalarına sığınması üzerine 44.-71. Ortaların kazanlarını devirip ayaklanmaları, II. Mahmud’un beklediği fırsatı vermişti. *Etmeydanı*’ndaki kışkırtıcıları topa tutulan *Yeniçeriler*’den kurtulabilenler çok azdı. Başkentteki *Yeniçeri* avı da haftalarca sürmüştü. Sokaklarda süren cesetler Yahudilerce toplanıp *Yeşilköy* taraflarında *Marmara*’ya atılmıştı (s. 49).

“II. Mahmud ve Mehmed Ali” başlıklı üçüncü bölümde yazar, önce *Mora* ayaklanmasının bir Türk - Rus savaşına dönüşmesine değinmektedir. Nakledilen raporlara göre, *Navarin*’de Türk donanmasının yok edilmesi üzerine sürekli olarak toplanan Divan-ı Hümayun bir çözüm ararken Osmanlı Hükümeti Sardanya Elçisi Gropallo’nun görüşünü almak istemiş, bu konudaki görüşmelere Padişahın “samimi dostu” olması nedeniyle Rüstem Bey (Calosso) da katılmıştı. Elçi, savaştan kaçınılmasını önermiş, fakat Kaptan-ı Derya Tahir Paşa’nın başkente gelişi Yunanistan hakkındaki önerilerin kabul edilmemesine yol açmış, bu da savaşı kaçınılmaz kılmıştır (s. 66). Savaşın aleyhe gelişmesine, Rusların *Erzurum*’u ve *Edirne*’yi ele geçirmelerine paralel olarak içeride de reformların karşısında olanların ve ulemanın baltalayıcı hareketleri giderek artmıştı. E. L.’nin aktardığı belgelerden, düzenlemeye karşı olanların eylemlerini daha çok *İstanbul*’un çeşitli yerlerinde ve özellikle Avrupalıların oturdukları *Pera*’da yangın çıkartmak biçiminde sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Türk - Rus savaşı sırasında kışkırtıcıların bir kısmının hapsedilmesine, sürülmesine, hatta “kulaklarının kesilmesine” rağmen baltalama hareketlerinin önüne geçilememiş ve 26 Temmuz 1828 de başlayıp 8-9 saat süren bir yangın *Pera*’da ‘2.500’ evi yok etmişti (s. 71).

Bütün bu olumsuzluklar karşısında II. Mahmud, *Edirne*'nin düşmesinin ertesi günü şunları söylemekten kendini alamamıştı: "Orduya 300.000 kişi gönderdim, donanmayı düzenlemeğe çalıştım, bütün hazinemi harcadım. İmparatorluğu ve onurumuzu kurtarmak için yapılacak herşeyi yaptım. Askerler ve halk savaşmak istemiyorlar, artık beni takip etmiyorlar, bana ihanet ediyorlar ve düşmana teslim oluyorlar! İyisi mi, düşmana elçiler gönderilsin ve istenilen şey yapılsın. Yenilgiye uğarayan biziz!" (s. 72).

Yenilgiyle sonuçlanan savaşların yanısıra ekonomik sıkıntılar fiatların artmasına yol açarken, başkentteki karışıklıkların da çoğaldığı görülüyordu. 1831 yazında, birkaç gün ara ile, biri kara ordusunda diğeri de donanmada düzenlenmiş olan iki komplo meydana çıkarılmıştı. Bu nedenle '80' kadar subay idam edilmiş ve '20' kadar yabancı da tutuklanmıştı. 2 Ağustos 1831'de *Pera*'da patlak veren büyük bir yangın '18' saat sürmüş ve birçok yapıları küle çevirdiğinden '150.000' kişi açıkta kalmıştı (s. 76).

Bundan sonra, Mehmed Ali Paşa isyanına değinen E. L., Mısır ordusunun *Konya*'ya kadar ilerleyişini, italyan diplomatlarının ve her iki orduda görevli italyan subaylarının gözlemlerine dayanarak özetlemektedir. Bu raporlardan, *Akkâ* Komutanı Abdullah Paşa'nın '6' ay süren kahramanca savunması, *Şam* Valisi Selim Paşa'nın Alemdar Mustafa Paşa'yı andırır biçimde hayatına son vermesi ve Osmanlı ordusunun yetersizliği daha iyi anlaşılacaktır.

Akkâ kuşatması umulmadık biçimde uzun sürünce M. Ali Paşa, ordusunda görevli '3' italyan uzmanı şehir önüne göndermişti. Bunlar, madencilik uzmanı Giovanni Romei, istihkâm teğmeni Luigi Albertini ve topçu subayı Giuseppe del Carretti idiler. Gene de Abdullah Paşa uzun süre dayanmış ve ancak '6.000' kişilik garnizonu '400'e indiğinde teslim olmuştu. Mehmet Ali, bu ünlü komutana büyük saygı göstermiş, kendisine bir kılıç hediye ettiği gibi yılda '1.200' kese maaş bağlamıştı (78-83).

Bu arada *Şam*'da da bir isyan başgöstermişti. II. Mahmud'un reformlarına karşı olanlarla M. Ali Paşa'nın *Arab Yarımadası*'nda bir siyasal birlik kurmak istediğini gören arablar 16 Eylül 1831 de ayaklanmışlardı. Ayaklananların kendi konağına kadar girmeleri üzerine Vali Selim Paşa, teslim olmaktansa ölmeği yeğlemiş ve yere döktüğü barutu çubuğundaki ateşle tutuşturarak intihar etmişti. Böylece başsız kalan *Şam*, 14 Haziran 1832'de İbrahim Paşa'nın eline geçmişti (84 vd.).

Öte yandan, Mısır kuvvetlerine karşı gönderilen Husrev Paşa komutasındaki ordu *Konya* önelerine vardığında, Türk subaylar ile görevli yabancı uzmanlar arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve süvari birlikleri baş danışmanı Rüstem Bey (Calosso) ayrılıp *İstanbul*'a dönmüştü. Rüstem Bey bu olay üzerine II. Mahmud'a sunduğu raporda Husrev Paşa'nın kendisine şöyle dediğini öne sürmekteydi:

"Ne kadar da safsın Rüstem Bey! Askerlerin hırsızlığından yakınıyorsun. Fakat azizim, bütün komutanlar ellerinden geldiğince askerlerinden çalarlar. Ben de çalışıyorum! Bugün reklâm olsun diye bundan yakınan küçük rütbeli subaylar ve askerler bile, yarın komutanlarının yerlerine geçtiklerinde onlar gibi çalacaklardır!" (s. 87).

E. Leone'nin kitabına aldığı bu sözlerin gerçekten de Husrev Paşa'nın ağzından çıkıp çıkmadığı tartışılabilir amma, bunu içeren raporun II. Mahmud'a sunulmuş olması ve Calosso (Rustem Bey)'nin *Mémoires de un vieux soldat*, (*Eski bir askerin anıları*) adıyla 1857 de *Torino*'da yayımlanan kitabında yer alması olayın ciddi bir yönünün bulunduğunu göstermektedir.

Eğitim, teçizat ve komuta yönlerinden birçok eksiklikleri bulunan Osmanlı ordusunun Mısır kuvvetleri karşısında tutunmasına artık olanak kalmamıştı. *Hums* yenilgisinde '4.200' ölü dışında, '5.000' esir ile '10.000' tüfenk ve '28' top İbrahim Paşa'nın eline geçmişti (89 n. 50). *Konya* savaşında ise '10.000' kişi ile birlikte Sadrazam Reşid Mehmed Paşa da esir düşmüş ve Mısırlılar '90' top kazanmışlardı (s. 90). Böylece Mısır ordusunun Anadolu ilerlerine kadar ilerlemesinde italyan kaynaklarının ayrıntılara ışık tuttuğu ve bazı tarihlemelere açıklık getirdiği görülmektedir (krş. Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi*, 1831-1841, Ankara, 1945).

E. L., bu yenilgilerin İmparatorluk başkentinde telaş ve hoşnutsuzluklara yol açtığını belirtirken doğrudan doğruya Padişaha yönelik bir komplonun düzenlendiği söylentilerinin yayıldığını da aktarmaktadır. Sardanya Dragomanı Chirico'nun mektubuna göre, II. Mahmud, bu olumsuz havayı gidermek için 9 Nisan 1833 te Sadrazamdan müftü ve ulemayı bir toplantıya çağırıp durumu kendilerine açıklamasını istemişti. Ancak reformlara karşı olanlar gene de bazı eylemlerden geri kalmamışlardı. 29 Temmuz 1833'te başgösteren bir yangında '120' ev ile birçok dükkân yanmıştı. 30 Ağustostaki ikinci bir yangın ise, hemen bütün silâh yapımevleri ile sebze ve un satan birçok dükkânı ve '2.000' dolayında evi kül etmişti. Açıkta kalanların sayısı '60.000'i bulmuştu.

Bunların dışında, muhaliflerin ilginç bir girişimi olarak, *İstanbul*'da Türkçe, Fransızca ve Rumca yazılmış bazı bildirilerin dağıtıldığını da, gene E. L.'den (s. 94) öğreniyoruz.

Osmanlı İmparatorluğunun Mehmed Ali ayaklanması gibi büyük bir iç bunalıma sürüklendiği yıllarda, *İtalya*'da 1831-1833 ayaklanmalarından sonra birçok kimsenin göç etmek zorunda kalmaları, Türkiye'yi yeniden bir sığınma yeri durumuna getirmişti. E.L.'nin verdiği isimlerden, bu dönemde Osmanlı hizmetine giren italyanlar arasında önemli sağlık kuruluşlarının başına getirilen hekimler dikkati çekmektedir. Örneğin, Yzb. Farcito Delbecco donanmaya öğretmen olarak atanırken, Dr. Carlo Trinchieri bir süvari alayında, Dr. Carlo Paldi Anadolu'da bir paşanın yanında görev almış, Dr. Luigi Capoleone Saray'a girerek Hekimbaşılığa kadar yükselmiş, Dr. Antonio Lago ise Rus ve Sardanya elçiliklerinde çalıştıktan sonra 1838'de yeni kurulan *Karantina* örgütünün Baştabibliğine getirilmiş ve 1842'ye kadar bu görevde kalmıştı (101 vd.).

Böylece Türkiye'de çalışan italyan uzmanlarının sayısı artarken *Rusya* ile imzalanan *Hünkâr İskeleyi* andlaşması, yabancı uzmanların seçimini de etkilemişti. Bu konuda yabancı devletler arasında kıskançlıklar sürerken Rusya'nın Osmanlı yöneticilerine orduda Prusyalı subayların kullanılmasını önerdiğini belirten E. L., Yzb. Moltke'nin bu yolla 1835 te Türkiye'ye geldiğini ve onu 1837 de Mulbah, Fisher ve Winke'nin izlediğini hatırlatmaktadır (111 vd.). Ancak İngilizlerin gücünmeleri karşısında donanma hizmetlerinde de İngiliz uzmanların kullanıl-

masına karar verildiğini, fakat 1839 Martında *İstanbul*'a gelen '5' İngiliz subayından yalnız birisinin, Kaptan Walker'in görev kabul ettiğini, bu dönemdeki yabancı uzmanlar arasında Fransızlardan başka, bir Polonyalı'nın da (Wojciech Chrzanowski) bulunduğunu eklemektedir (s. 112).

İmparatorluğun karşı karşıya geldiği iç ve dış olaylara rağmen II. Mahmud'un reform girişimlerini sürdürdüğünü belirten E. L., 1829-1839 yılları arasında gerçekleştirilen kimi düzenlemeleri sıralamaktadır:

Padişahın, Halil Rifat Paşa ile evli bulunan kızından 1835 de doğan erkek çocuğun hayatına dokunmaması, "Padişah kızlarından ya da kızkardeşlerinden doğan erkek çocukların doğar doğmaz ebe tarafından boğulması" usulüne son verilmesi olarak değerlendirilmekte ve bu da Fatih Mehmed'in yasasıyla ilgili gösterilmektedir ki (s. 108), Şehzade katillerini içeren maddenin Sultan-zâde'leri kapsamadığı ve bu değerlendirmenin yanlış olduğu açıktır.

Bunun dışında, Padişahın israfı önlemek amacıyla 1835 Nisanında, kabul törenleri ve resmi görüşmelerde *Çubuk* ikram edilmesini yasaklaması, giyim-kuşamda değişiklikler yapılarak askere üniforma ve *fes* giydirilmesi, Divan-ı Hümayun'un kaldırılması, Sadrazam yerine Başvekil deyimini kullanılması ve '2' yeni Meclis'in oluşturulması (s. 109) kuşkusuz ki reformların birer halkası niteliğindedir. Ancak yazarın "Özel Meclis" (Consiglio Intimo) diye andığı ve Bakanlar (Nazırlar) dışında '5' üyesi bulunduğunu söylediği yeni kuruluş kuşkusuz ki *Meclis-i Has* (ya da *Meclis-i Vükelâ*), "Dış Meclis" (Consiglio Estero) dediği de (s. 115) *Meclis-i Valâ-yi Ahkâm-ı Adliye* olacaktır.

Bunlardan başka *Tarım Meclisi* (*Meclis-i Ziraat*)'nin kurulmasına değinen E. L., Fransız hükümetinin *Levant* ticaretini geliştirmek amacıyla görevlendirdiği teknisiyen Barrachin'in 1838'de *Tarım, Ticaret ve Sanayi Meclisi* adını taşıyan bir örgüt kurduğunu, bu Meclis'e "güvenilir kişi" olarak Mustafa Reşit Paşa'nın da girdiğini, ancak bu yeni kurumun büyük çaptaki üretimlerde tekel'in kaldırılmasını önermesinin büyük tepkilere yol açtığını (115 vd.) söylemektedir.

Yazarın aktardığı önemli girişimlerden biri de, Husrev Paşa'nın sadaretinde Sardenya Dragomanı Rocco Ansaldo'nun önerisiyle, reformlar için gerekli elemanları yetiştirmek amacıyla *Askeri Politeknik Okulu*'nun açılmasıdır. Başkentini ileri gelen ailelerinin 6-15 yaşlarındaki çocukları arasından seçilen '200' öğrenci ile öğretime başlıyan okuldan iyi sonuçlar alınmışken Müdür Avni Bey'in 1837'de görevinden alınmasından sonra öğretim düzeyi düşmüştü (s. 107). E.L.'nin kullandığı kaynaklardan, 1830'larda bir italyan firmasının *Çukurova*'da pamuk ve merinos yetiştirilmesi için bir proje hazırladığını, hatta *Tarsus*'ta şube açarak uygulamaya geçtiğini de (s. 109) öğreniyoruz.

E. L.'nin değindiği konular, II. Mahmud'un tüm düzenlemelerini kapsamakta ve bunların nasıl hazırlandı ve uygulandığı hakkında ayrıntılı bilgiler vermemektedir. Ancak onun çağdaş italyanların gözlemlerini yansıtan değinilerinin ve değerlendirmelerinin ilginç ve önemli oldukları görülmektedir.

Kitabının bu III. Bölümünde son olarak *Nizib* savaşına ve II. Mahmud'un ölümüne yer veren E. L., 24 Temmuz 1839 da Mısır kuvvetlerine bir kez daha

yenilen Hafız Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun kayıplarının '4.000' ölü, '2.000' yaralı, '8.500' esir ve '120' top olduğunu, Polonyalı general Moleski ile '5' Fransız subayının ve diğer yabancı uzmanlardan bir kısmının *Nizib*'te hayatlarını yitirdiklerini (118 vd.) belirtmektedir.

Sardenya elçiliğinde görevli Pareto'nun mektubuna göre, 1839 baharında II. Mahmud'un çok ağır hastalandığı ve bir Alman hekim tarafından tedavi edilmekte olduğu söylentileri yayılmıştı. 28 Mayıs 1839 da, bir süreden beri *İstanbul*'da yerleşmiş olan İngiliz doktor Milingen saraya çağırılmıştı. 1 Temmuz 1839 öğle vakti ise Sultan Mahmud'un o sabah saat 7,00'de öldüğü ilân edilmişti. Padişahın hastalığı hakkında değişik söylentiler çıkmakla birlikte üzerinde en çok durulana, tüberkülozlu bünyesinin alkol yüzünden büsbütün harap olduğu idi (s. 120). Bunları anlatan yazar, II. Mahmud hakkında bir hüküm vermek gerekirse, kendisinin "politika ve yönetim bakımlarından gerçekten de tutucu ve gerici olan bir toplumun ilerlemesini isteyen tek temsilci" olduğu söylenebilir demektedir (s. 121).

Abdülmecid'in saltanatının 1848'e kadarki ilk yıllarını içeren bölüme E.L., *Avrupa'nın işe karışması* başlığını vermiştir.

Abdülmecid'in tahta çıkışıyla eski, yaşlı devlet adamlarının yeniden yönetimin başına getirilmesinin İmparatorluğa pahalya mal olduğuna işaret eden yazar, sadrazam Husrev Paşa'nın amansız karşıtlarından Kaptanı Derya Ahmet Paşa'nın donanmayı *İskenderiye*'ye götürüp M. Ali'ye teslim ettiğini, böylece Osmanlı İmparatorluğunun kara ordusundan sonra deniz kuvvetlerinden de yok-
osun kalması karşısında Avrupa büyük devletlerinin işe karıştıklarını belirtmektedir. Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın 27 Haziran 1839'da yayımladıkları ortak bildiri ile "Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü koruyacaklarını" açıkladıklarını (s. 125) hatırlatan E. L., yeni Dışişleri Bakanı Mustafa Reşid Paşa'nın da, yabancı devletlerin birbirini tutmayan istekleri arasında devlete yeni bir yön vermek için Gülhane Hattı'nı hazırladığına değinmekte ve Fermanın özellikle "Yasalar önünde eşitlik"e ilişkin hükümlerini şöyle değerlendirmektedir:

"II Mahmud'un yaptığı reformlara, aldığı önlemlerin kanevasına dayanan yeni Hatt-ı Şerif, oldukça geniş içeriğine rağmen, islâm topraklarında yerleşmiş olsalar bile Hristiyanlara ve Yahudilere özel bir kamu hukukundan kurtulma olanağı veremeyecekti. Çünkü onları, egemenliğin biricik sahibi *umma*'nın himayesi altına sokan Müslüman devlet doktrini anlayışına ciddi zararlar vermeksizin Müslümanlar ile *re'âya* (Müslüman olmayan halklar) arasında hukuk yönünden gerçek bir eşitlik kolaylıkla sağlanabilecek değildi.

"Sonuç olarak, koruma altındakiler (*zimmi*'ler), özel bazı yükümlülüklerden, herşeyden önce *Haraç ve Cizye*'den bağışık tutulmuşlardı. Buna karşılık olarak ta, Müslüman olmayanlar o zamana kadar Müslüman toplumun savunması yönünden başlıca görev ve hak olan kutsal savaşa (*cihad*) alınmazlarken, şimdi askerlik hizmetine lâyık görülüyorlardı. Ancak *raiyye*'nin bir ayrıcalık olarak sürdürülüp, kendilerine tanınmayan bu askerlik hizmetini - sanılanın aksine - hemen onur verici bir durum olarak kabul etme eğiliminde olmadıkları hiç hesaba katılmıyordu" (s. 127).

Avrupa devletleri için önemli olan *Mısır ve Boğazlar* sorunlarının İngiltere'nin istediği biçimde sonuçlandığına değinen E. L., bunu birçok araştırmacı gibi İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'un zaferi olarak görmektedir (134 vd.).

Eski Sadrazam Husrev Paşa'nın rüşvet almakla suçlanıp 8 Mart 1840'da *Meclis-i Ahkâm-ı Adliye*'de '2' yıl sürgün ve '8' ay süreyle gözetim altında bulundurulma cezasına çarptırılmasının ve '60.000' kuruşluk emekli ödeneğinin kaldırılmasının *Tanzimat*'in karşısında olanların durumunu sarstığını söyleyen yazar, bununla birlikte Reşit Paşa'nın 29 Mart 1841'de Paris Büyükelçiliği ile Dışişleri Bakanlığından uzaklaştırıldığını (s. 135) belirtmektedir.

E. L., kitabının bu bölümünde *Lübnan* olayları üzerinde de önemle durmaktadır. 1841 Kasımında hıristiyanlarla müslümanlar arasında çarpışmalar başlayınca Osmanlı Hükümetinin ülkenin dağlık bölgesine tanıdığı özerkliği kaldırmayı uygun görerek, hırvat asıllı Ömer Paşa (Michele Lattas)'yı Vali atadığını, karışıklıkların önüne geçilemeyince de 1846'da *Lübnan*'ın yönetiminde değişiklik yapılp Türk Vali'ye yardımcı olacak biri hıristiyan diğeri Dürzi iki "Vekil" ile Kaymakamlara yardım edecek '2' Meclis oluşturduğunu anlatmaktadır (141-146).

Bundan sonra *Gülhane Hattı*'nı izleyen düzenleme hareketlerini ele alan yazar, 4 Aralık 1841'de Seraskerliğe atanan Rıza Paşa'nın, bir yandan Valide Sultan'ın gözdesi öte yandan Rüstem Bey (Calosso)'in yanında yetişmiş bir uzman olarak görevde kaldığı sürece İmparatorluğun gerçek hâkimi olduğunu (138 vd.), ancak ordunun yeniden düzenlenmesi sorununa da eğilip askerlik görevinin '5' yıllık eylemler ve '7' yıllık yedek (*Redif*) diye '2' ye ayrıldığını, kara kuvvetlerinin de '5' Ordu'ya bölündüğünü (s. 149) belirtmektedir.

Meclis-i Maarif'in 1835 te eğitim alanında bazı yeniliklere karar verdiğini, '5' yıl süreli ilköğretiminin zorunlu ve parasız, '4' yıllık orta öğretimin de ücretsiz olmasının öngörüldüğünü ve 1848 den sonra Tarım ve Veteriner Okulu gibi meslek okullarının açıldığını (s. 150) hatırlatan E. L., Abdülmecid'in 1844 Haziranında çıktığı yurtiçi gezisinden sonraki önemli bir girişiminden de söz etmektedir. Sardenyalı diplomat Pareto'nun mektubuna göre Padişah, 1845 Martında, biri müslüman olmayan reâyadan olmak koşuluyla her Sancak'tan seçilecek ikişer temsilcinin başkente gönderilmesini emretmişti. Nisan ayında *İstanbul*'a gelen '300' kadar temsilciyi Padişah adına Serasker Süleyman Paşa kabul etmiş ve kendilerine tüm tebaanın durumlarını düzeltmek istediklerini açıklamıştı. Osmanlı İmparatorluğunda ilk kez düzenlenen bu toplantıya paralel olarak *Eyalet Meclisleri*'nin kurulması da düşünülmüştü. Ne var ki Abdülmecid'in bu iyi niyetli çabaları tutucuların engellemeleriyle karşılaşmıştı. 2 Ekim 1845'te *Pera*'da klâsik gösteriler başlamış, yangına verilen '150' kadar yapı harap olmuştu (s. 151).

E. L.'nin naklettiğine göre 27 Kasım 1846 da Sadarete getirilen M. Reşit Paşa döneminde esir ticaretinin yasaklanması da aleyhte gösterilere neden olmuş, 1847 Ocak ayı ile Eylülünde *Pera*'da yeni yangınlar çıkartılmıştı (s. 157). Ancak yazarın burada tarihlemelerde bazı yanlışlıklara düştüğü görülmektedir. Çünkü M. Reşit Paşa'nın 26 Eylülde Sadarete atandığını ve esir ticaretinin kaldırılmasının onun ikinci Sadrazamlığı dönemine, 1850 Ağustosuna rastladığını (*Mustafa Reşit Paşa, İA*) biliyoruz. Ancak Paşa'nın sadrazamlıktan azlinde Rusya'nın aleyh-

teki çabaları kadar Reşit Paşa'nın özel doktoru Paleologo'nun karıştığı Harem skandallarının rol oynadığı yolundaki görüşler (s. 157) dikkat çekicidir.

Yazar E. L., kitabının bu IV. Bölümünde Papalık ile diplomatik ilişkiler kurma girişimi üzerinde de durmaktadır. *Lübnan* olaylarının alevlenmesi ve Rusya ile Fransa arasında sürtüşmelerin artması karşısında Sadrazam Reşit Paşa başkanlığındaki Osmanlı Hükümeti, imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan Katoliklerle ilgili konularda doğrudan doğruya Papalık devleti ile ilişki kurmağı bir çıkış yolu olarak görmüş ve bu amaçla Mehmed Şekip Efendi'yi *Roma*'ya göndermişti. Osmanlı elçisi 20 Şubat 1847'de IX. Pius tarafından kabul edilmiş, 1 Mart'ta da Papa ile ikinci bir görüşme daha yapmıştı (s. 158). *Vatikan*'daki bazı çevrelerin Müslüman Osmanlı devleti ile sürekli ilişki kurulmasına karşı çıkmaları yüzünden IX Pius ancak aylar sonra kendi temsilcisini Türkiye'ye gönderebilmişti. Innocenzo Ferrieri başkanlığındaki Papalık heyeti, 16 Ocak 1848'de *İstanbul*'da top ateşleri ile karşılanmıştı. Aynı 19'unda Reşit Paşa, ertesi günü de Padişah tarafından kabul edilerek hediyelerini sunmuştu (159 vd.). Ancak Osmanlı başkentine Papa'dan özel bir heyetin gelmesi başta Rusya olmak üzere Fransa, İngiltere ve Avusturya elçilerinin protokol sorunlarından başlayarak türlü engeller çıkarmalarına yol açmıştı. 28 Nisan'da Reşit Paşa'nın sadrazamlıktan, Âli Paşa'nın da Dışişleri Bakanlığından alınmaları, Papalık ile resmi ilişki kurulmasını istemiyenlerin güçlerini artırmıştı. Sonuçta da Ferrieri Padişahın Papa'ya gönderdiği hediyeleri alıp 17 Mayıs 1848 de *Roma*'ya dönmüştü (s. 164).

Kitabın *1848'den Kırım Savaşına* başlıklı son bölümünde yazar, önce 1848 ihtilallerinden sonra Türkiye'ye sığınan Avrupalıların etkisini belirtmektedir. E. Leone'nin değerlendirmesine göre, İtalya'da, Polonya'da ve Macaristan'da yenilgiye uğrayan ihtilâlcilerin Osmanlı topraklarına sığınmaları, gelecekte Modern Türkiye'nin doğmasına yol açacak yeni fikirlerin ve ilkelerin yerleşip güçlenmesini sağlamıştır. 1820-1821 Anayasa hareketlerinden sonra Türkiye'ye sığınanlar genellikle orduda ve sağlık hizmetlerinde görev almışlar, bu nedenle de etkilerini yalnızca imparatorluğun eski yapısının düzenlenmesinde hissettirebilmişlerdi. Oysa, 1848'de sığınanlar sayıca daha çok oldukları gibi, içlerinden bir kısmı politikacı olup ülkelerindeki reform partilerinde eylemli olarak çalışmışlardı. Bunlar Osmanlı İmparatorluğunda da aynı doğrultuda çalışmağa ve sınırlı da olsa bazı reform tohumlarını ekmeği başarmışlardır. Ayrıca bir kesimi de Müslümanlığı kabul ederek önemli görevler almışlar ve Türk toplumu içerisine karışarak düşüncelerini yayabilmişlerdi. Yazar E. L., bu değerlendirmesini Ettore Rossi'den aktardığı şu hükümlerle pekiştirmektedir: "1848 olayları Osmanlı İmparatorluğunda da etkiler doğurmaktan geri kalmadı. *İstanbul*'da ve Türkiye'nin diğer yerlerinde konuk edilen ve subay, hekim ve uzman olarak göreve alınan siyasal mülteciler, siyasal yeteneklerinin yanıbaşında özgürlük fikrini de getirmişlerdi." (s. 176).

E. L.'nin verdiği bilgilere göre, ihtilâle karışmış birçok italyan 1849 da Osmanlı topraklarına sığınmak gereğini duymuşlardı. Bunlar içerisinde bir süre Osmanlı topraklarında kaldıktan sonra başka ülkelere göç edenler bulunduğu gibi, devlet hizmetine girenler, hatta müslümanlığı kabul edenler de vardı. Örneğin, Roma Cumhuriyeti'nin İçişleri Bakanı Carlo Mayir ile Adalet Bakanı Giovia Lazzarini, 1849 Ağustosunda başlarında *İstanbul*'a gelmişler, ancak birkaç gün kalıp

ayrılmışlardı (s. 182). Buna karşılık topçu yzb. Vincenzo Giordano Orsini 1849 da Osmanlı hizmetine girmiş ve müslümanlığı kabul ederek Ömer adını almıştı. Önce *Çanakkale* istihkâmlarında çalışan Ömer Bey (Orsini), Paşa'lığa kadar yükselerek Kırım Savaşında Kafkas cephesinde görev almıştı. Onun gibi Salvatore Medîna da müslüman olmuş ve Abdullah Bey adıyla Osmanlı ordusunda hizmet görmüştü (183 vd.).

E. L.'nin kullandığı belgelerden, 1850'de *İstanbul'a* gelen Este Prensesi Cristina Trivulzio'nun Saray'da müzik dersleri vermek istediği, onun yanındaki Milanolu müzisyen iki bayanın, Parravicini ve Tizoni'nin Abdülmecid'in huzurunda şarkı söylediklerini (s. 186) öğreniyoruz.

Bu sıralarda (1849) *İstanbul'da Omnibus* adlı italyanca bir gazetenin yayınlanması ve bir italyan tiyatrosunun açılması (1852), İmparatorluk başkentinin kültür yaşamını etkileyen girişimler olarak değerlendirilebilir (s. 187). Kaldı ki Türkiye'ye sığınan İtalyanlardan bir kısmının Anadolu'da iş tutmağı girişmeleri kuşkusuz ki onların etkilerini yaygınlaştırmıştır. Örneğin bir kısım italyanlar *Saf-ranbolu* yakınındaki *Çakmakoğlu Çiftliği*'ni satın alarak işletmeğe koyulmuşlar, ancak bu girişim uzun sürmemiştir (186 vd.).

Yazar E. L., bu arada Türkiye'ye sığınan Macarlar'a ve Polonyalılar'a da değinmektedir. Verilen bilgiler "*Macar Mültecileri*" sorununa yeni boyutlar kazandıracak nitelikte olmamakla birlikte, müslüman olup Osmanlı hizmetine girenler yönünden bazı noktaları vurgulamaktadır. Yazar, L. Kossuth başkanlığındaki Macarlar 1849 Ağustosunda Osmanlı topraklarına sınırlarken, ihtilâlde kendilerini destekleyen Josef Bem komutasındaki Polonyalılar'ın da onlarla birlikte Türkiye'ye sığındıklarını ve Rusya'nın baskılarına karşı duran Osmanlı Hükümetinin, onları geri vermek zorunda kalmak için müslüman olmağa ittiğini (187 vd.) söylemektedir.

E. L.'nin anlattığına göre, Macar ve Polonyalı mültecilerin bir kesimi *Kütahya'* da bir kesimi de *Halep'te* yerleştirilmişlerdi. İçlerinden müslümanlığı kabul edenler ve Osmanlılardan görev alanlar da olmuştu. Murat Paşa adını alan Josef Bem, 1850 sonlarında *Halep'te* ölmüş; Kont Roswadowski, Hamza Bey olarak istihkâm birliğinde görev almış; Gnl. Guyon, Osmanlı ordusunda Hurşid Paşa olarak Ferikliğe atanmıştı. Yzb. Colman Osmanlı hizmetinde Fevzi Bey, Kossuth'un geçici Kabinesinde Savaş Bakanı olan Baron Stein de, Ferhat Paşa olmuştu. Gnl. Klapka ise, bir süre Osmanlı ordusunda çalıştıktan sonra İngiltere'ye gitmişti (188 vd.).

Osmanlı İmparatorluğunun güttüğü dış siyasetin bir gereği olarak Ruslara karşı ayaklanan *Dağistan*'lılara yardım ettiğini belirten E. L., Şeyh Şamil hakkında kısa bilgiler vermekte (s. 177) ve *Paris Andlaşması*'ndan sonra yalnız kalan Ş. Şamil'in teslim olmaktan başka bir şey yapmadığını, bununla birlikte *Petersburg'ta* yaşamayıp *Mekke'ye* gittiğini (203 vd.) eklemektedir.

Kırım Savaşında Osmanlı ordusunun durumunu değerlendiren yazar, 1828-29 Rus savaşı ile 1853-56 arasında şu ayrılığı bulmaktadır: 1828 savaşı başladığında Yeniçeri Ocağı yerine kurulan yeni ordu henüz yeterince örgütlenmemişti. 1853 te ise Rıza Paşa tarafından düzenlenen Türk ordusu, kıymetli Avrupalı subayların eğitim ve yönetiminde belli bir düzeye erişmişti (s. 119). Müttefik orduların

yardımları dışında Türk ordusunda eylemleri olarak çalışan birçok yabancı subay da vardı. Örneğin savaş başladığında Tuna orduları komutanlığı Hırvat kökenli Ömer Paşa (Lattas Michele)'ya verilmişti. Yzb. Giuseppe Govone de onun kurmayları arasındaydı. Prusya ordusundan ayrılmış olan Yzb. Grach ile, islâmiyeti kabul eden İngiliz Yzb. Canon ve Nasmith ile Butler de Osmanlı ordusuna görevli idiler. Anadolu ordusuna gelince, Fevzi Bey (Colman), Ferhat Paşa (Stein), Gnl. Klapka ve Yzb. Schwarzenberg gibi birçok Macar ve Polonyalı subay bu orduda görevli idiler. İtalyanlardan süvari subayı Breanski "Mirliva" rütbesiyle Kars'ta, Vaccaro Batum'da, Dr. Giuseppe Aymini Erzurum'da ve Dr. Massa ise Trabzon'da hizmet görüyorlardı (200 vd.).

E. L.'nin üzerinde durduğu konulardan biri de Piemonte Krallığı'nın Osmanlıların yanbaşında Kırım Savaşı'na katılması ve Piemonte'ye sürekli bir Türk elçisinin atanmasıdır:

Piemontenin Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı korumak amacıyla kurulan ittifaka katılması hakkındaki ilk öneri İstanbul'daki elçisi Tecco'dan gelmişti. Elçi, 1854 baharında, "Doğu Sorunu'na çözüm getirecek" böyle bir ittifaka girmenin sağlayacağı yararların dışında, Piemonte'nin "ulusal geleceği"ne doğru atılmış "büyük bir adım" olacağı yolunda Hükümeti'nin dikkatini çekmişti. Kont Cavour uzun bir değerlendirmeden sonra 10 Ocak 1855'te '15.000' kişilik bir kuvvet göndererek ittifaka katılmağa karar vermişti. Bununla birlikte diğer Avrupa devletleri Piemonte'ye karşı çeşitli güçlükler çıkarmışlar ve ancak Mustafa Reşit Paşa'nın kararlı tutumu sonucunda 15 Mart 1855'te imzalanan anlaşma ile Piemonte'nin savaşa katılması sağlanmıştı (208 vd.).

Kırım Savaşı sona ererken Abdülmecid, 1856 Şubatında II. Vittorio Emanuele'ye hediyeler gönderirken Mehmet Cemil Bey'i de elçi olarak atamış, böylece Piemonte'de, sürekli Türk elçiliği açılmıştı (222 n. 104). Bu sırada R. Tecco da İstanbul'dan geri çağırılarak yerine Mossi atanmıştı. Cavour yeni elçiye verdiği yönergede, "Hristiyan halkın, fakat herşeyden önce Katoliklerin haklarını korumak için bütün fırsatlardan yararlanınız. Ancak Bâbüâlf'nin alınmasına yol açmayacak biçimde ihtiyatlı davranınız" demişti (223 n. 105).

E. L., bundan sonra 1856 *Islahat Fermanı*'nı ele alarak bunun hangi koşullar altında yayımlandığına değinmekte ve onu 1839 *Gülhane Hattı* ile karşılaştırmaktadır. Yazara göre, *Tanzimat Fermanı*'nın "daha geniş ve görünüşte daha bağlayıcı bir yinelenmesi" olan bu ikinci Ferman, ustası ve dostu M. Reşit Paşa'nın uygun görmemesine karşın, M. Emin Âli Paşa'nın eseri idi. Aslında Osmanlı İmparatorluğu, müttefikleriyle imzaladığı 13 Mart 1854 günlü anlaşma ile, müslüman halkla *raiyye* arasında hukuk eşitliğini sağlamak için gerekli önlemleri almak yükümlülüğünü kabul etmişti. Şimdi, "reformlar hakkında parlak vaidler, Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenerek imparatorluğun işlerine karşın Rusya'yı bundan caydırmak için müttefiklerce özel bir biçimde kullanılabilir" (227 vd.).

Bu yıllarda Osmanlı Maliyesinin durumundan da söz eden E. L., *Kırım Savaşı*'nın giderlerini karşılamak için İngiliz bankalarından alınan '2' milyon sterlin krediye rağmen yeniden borçlanma zorunda kaldığını ve 1855-1856 da Rotschild firması ile görüşmeler sürdürülürken, Avrupa'daki '4' firmadan %8 faiz ve %2

komisyonla '25.000.000' kuruş, İstanbul tüccarlarından da '60.000.000' kuruş borç alındığını (s. 231) belirtmektedir.

Enrico Leone, kitabının sonlarında, Paris Andlaşmasını izleyen dönemde İmparatorluğun çeşitli yörelerinde değişik nedenlerle başgösteren karışıklıklara ve düzenlenen komplolara yer vermektedir. *Hindistan'daki kanlı Sipahi Ayaklanması'nın* imparatorluktaki müslümanlar arasında tepkilere yol açtığını ve 15 Temmuz 1858 de *Cidde'deki* Fransa Konsolosu ile İngiliz Konsolos yardımcısının öldürüldüklerini hatırlatan yazar, 1859 Temmuzunda ise doğrudan doğruya Padişaha yönelik bir komplodan söz etmektedir. Ancak bu konuda ayrıntıya girmeksizin, düzenleme girişimlerinin sonuçlarını görmek için *Selânik'e* kadar uzanan bir geziye çıkan Abdülmecit'in, dönüşünde tutucu çevrelerin düzenlediği bir komplo nedeniyle hayatını yitirme tehlikesiyle karşılaştığını, bunun üzerine, içlerinde Rumeli Ordusu komutanlarından Hüseyin Paşa ile Cafer Paşa'nın ve ulemadan bazı kişilerin bulunduğu '40' kadar kimsenin tutuklandığını ve Cafer Paşa'nın intihar ettiğini belirtmekle yetinmektedir (s. 234). E. L., bu bilgileri hangi belgelerden aktardığını göstermemektedir. Ancak verdiği özet bilgilerden *Kuleli Vak'ası* diye anılan ve niteliği hakkında değişik görüşler öne sürülen bu olayın (bk. Uluğ İğdemir, *Kuleli Vakası Hakkında bir araştırma*, Ankara, 1937; E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, 96 vd.) özgürlük ve Meşrutiyete yönelik bir hareket olmayıp reformlara ve Padişaha karşı bir suikast girişimi olduğu doğrulanmaktadır.

Enrico Leone'nin bu kitabı *Tanzimat* dönemindeki düzenlemelerin tam bir tarihçesi olmayıp, adına uygun olarak, o dönemdeki Osmanlı İmparatorluğuna olayların tanığı italyanların gözüyle bakmaktadır. Çağdaş gözlemlerin ve değerlendirmelerin ise tarih için ne denli önemli olduğu bilinmektedir. Bunun dışında, özellikle II. Mahmut ve Abdülmecit dönemlerinde italyan devletleriyle ilişkiler ve italyanların Osmanlı İmparatorluğundaki yerleri hakkında E. L.'nin yazdıklarından yeni şeyler öğrenmekteyiz. Sonuç olarak, yazarın Önsöz'de belirttiği amacın gerçekleştiğini, İtalyan arşivlerinin *Akdeniz* yöresindeki ülkelerin iç tarihlerini aydınlatacak belgeler yönünden ne kadar zengin olduğunun bir kez daha kanıtlandığını görüyoruz.

ŞERAFETTİN TURAN